

ZATVORENIČKO DRUŠTVO U KONTEKSTU LJUDSKIH PRAVA

PRISON SOCIETY IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS

Pregledni naučni rad

*Dr. sc Amila Taljanović**

*Dr. sc Amina Smailhodžić**

SAŽETAK

Termini kao što su zatvorenik/pritvorenik, zatvorenička/pritvorska zajednica, ljudska prava imaju svoje zakonske definicije i u ovom radu pokušati ćemo odgovoriti na pitanje: Da li se u zatvoreničkim društvima u Bosni i Hercegovini poštuje Evopska Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka spram osoba lišenih slobode? U prvom dijelu rada na sintetički način predstaviti ćemo problematiku pritvorskih jedinica u Bosni i Hrecegovini i svijetu. U narednim dijelovima rada analizirati ćemo Izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu.

Ključne riječi: zatvorenik, zatvoreničko društvo, ljudska prava.

ABSTRACT

Terms such as prisoner/detainee, prisoner/detainee community, human rights have their own legal definitions, and in this paper we will try to answer the question: Is the European Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading punishments and procedures against persons deprived of liberty respected in prison societies in Bosnia and Herzegovina? In the first part of the work, we will present the problem of detention units in Bosnia and Hrecegovina and the world in a synthetic way. In the following parts, an assessment of the status of prisoners is provided by analyzing the Report on

** Univerzitet u Sarajevu - Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije,
e-mail: ataljanovic@fkn.unsa.ba*

** e-mail: amina.smailhodzic@yahoo.com*

the results of the activities of the Institution of Ombudsman for Human Rights of Bosnia and Herzegovina for the year 2021.

Key words: prisoner, prisoner society, human rights.

1. UVOD

Ljudsko društvo je nastalo razvojem materijalnog svijeta na osnovu historije prirodnog i društvenog razvoja. U sociološkoj literaturi se susrećemo s upotrebom riječi društvo koje ima više značenja. Prije svega označava skup života koji čine više jedinki, imajući u vidu razlike ljudskog od životinjskog, zatim izrazom društvo podrazumijeva se svaka posebna zajednica koja je u sastavu ljudskog društva (narod, nacija itd.), kao i profesionalne organizacije. Rasprave o društvu i prisustvo zatvoreničkog društva u perspektivi svrhe zatvora spadaju u red perzistentnih pojava još od klasičnog perioda zatvora pa do modernijih penalnih sistem (Šabani, 2007). Kada govorimo o zatvoreničkom društvu u užem smislu, podrazumijevamo sistem ustanova u kojima se izvršava kazna zatvora. U zakonu Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera („Službeni glasnik BiH“, br. 22/2016-prečišćen tekst) u članu 2. navodi se: „Zatvorenik“ je lice koje je pravosnažnom odlukom proglašeno krivično odgovornim za određeno krivično djelo, i koje u zavodu služi zatvorsku kaznu iz pravosnažne odluke, u skladu s odredbama ovog zakona. U članu 130. istog zakona navedeno je: „Cilj izvršenja kazne zatvora je da se kazne počinioci krivičnih djela kako je to odredio Sud, te da se zatvorenicima omogući da tokom izdržavanja kazne, kroz sistem savremenih odgojnih mjera, usvoje društveno prihvatljive vrijednosti s ciljem lakšeg uključivanja u uslove života na slobodi i da se ponašaju u skladu sa zakonom i ispunjavaju dužnosti građanina.“Proces resocijalizacije prolazi kroz tri faze: Prva je sudska i ona obuhvata izricanje krivične kazne, druga je institucionalna i realizuje se u procesu izvršenja kazne i treća postpenalna koja obuhvata mjere koje se podrazumijevaju nakon okončanja postupka izvršenja izrečene kazne. Prema nekim podacima zatvorska populacija raste u mnogim dijelovima svijeta, tako da najnoviji podaci pokazuju da je posljednjih godina ova populacija porasla za 73%, i to 64% u zemljama Afrike, 84% u Americi, 81% u Aziji, 66% u Evropi i 75% u Okeaniji. Ako imamo u vidu ove statističke podatke, nameće se pitanje efikasnosti kaznene politike i zatvorskog sistema kao segmenta kaznene politike. Posljednjih decenija mnogi penolozi su

dijagnostikovali postojanje problematičnih promjena i simptoma krize u zatvorskim sistemima. Nije to samo slučaj sa zemljama u tranziciji, već se i u razvijenim zemljama susreću sa ovim problemima. Postavlja se pitanje: Šta danas karakteriše savremene zatvorske sisteme i u kom pravcu se kreće njihova reforma i razvoj? Savremeni zatvorski sistemi, u periodu značajne krize funkcionisanja zatvora, napuštaju koncept rehabilitacije i prevaspitanje osuđenika i sve se smjelije opredjeljuju za menadžeralistički pristup rukovođenja zatvorom. Posljednjih decenija "nova penologija" zastupa mišljenje da je upravljanje zatvorom, ustvari, upravljanje rizicima i da se bitno razlikuje od ranijih koncepcija shvatanja kažnjavanja i izvršenja kazni lišenja slobode. Osnovna ideja upravljanja zatvorom je ograničavanje i kontrola onih osuđenika koji se mogu smatrati opasnim po bezbednost institucije (Gerland, 1993). Ideolozi ove koncepcije tvrde da savremeno bavljenje zatvorom nije više opterećeno problemima kao što su tretman osuđenika, dijagnoza, intervencija i sl., nego se bavi tehnikama kako se identifikuje, klasifikuje i upravlja grupom osuđenika razvrstanim prema oblicima i i nivoima opasnosti koju predstavljaju u nekoj instituciji (Knetevic, 2008).

2. ZATVORENIČKE JEDINICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Zatvor je postojao u svom institucionalnom obliku i prije nego što se sistematično koristio kao kazna. Nastao je izvan sudskog aparata, u vrijeme kada su u čitavom društvenom tkivu izgrađivani postupci kojima je bio cilj odjeljivanje, prostorno raspoređivanje i vezivanje jedinki za utvrđeno mjesto, njihovo klasifikovanje i maksimalno iskorišćavanje njihovih snaga i vremena, postupci za dresiranje tijela, kodifikovanje cjelokupnog ponašanja, obezbjeđivanje stalne i besprijekorne vidljivosti jedinki, kao i stvaranje ustrojstva za njihovo osmatranje, bilježenje i ocjenjivanje centralizovanog znanja o njima. Ta opšta forma mehanizama za potčinjavanje, kontrolu i iskorišćavanje pojedinca, stvorila je model zatvorske institucije prije nego što je zakon definisao zatvor kao glavnu i najadekvatniju kaznu (Faucault, 1975). U Bosni i Hercegovini Ministarstvo pravde nadležno je za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera koje izrekne Sud Bosne i Hercegovine. Nadležno je i za izvršenje pravosnažnih odluka inostranih sudova za djela predviđena Zakonom Bosne i Hercegovine i izvršenje sankcija izrečenih od strane Suda Bosne i Hercegovine prema stranim državljanima ili licima bez državljanstva, osim ako posebnim zakonom Bosne i Hercegovine ili

međunarodnim ugovorom nije drugačije određeno. Pritvorska jedinica na državnom nivou namijenjena je smještaju lica koja izvršavaju mjeru pritvora određenu od strane Suda Bosne i Hercegovine i lica koja su u Bosnu i Hercegovinu prebačena iz Pritvorske jedinice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. U najvećem broju slučajeva u pitanju su ratni zločini. U Pritvorsku jedinicu smještaju se i lica protiv kojih postupak vodi Odjel II – Odjel za organizovani privredni kriminal i korupciju i trenutno je jedina institucija ove vrste u Bosni i Hercegovini koja ispunjava evropske standarde. Čini je 20 ćelija, površine od 13 kvadratnih metara, a planirano je i proširenje za još 12 mjesta. Pritvorska jedinica Suda Bosne i Hercegovine započela je sa radom u maju 2005. godine i trenutno ima 38 zaposlenih ovlaštenih zavodskih službenika. Za sve njih obavezno je poznavanje i primjena Evropske konvencije o ljudskim pravima. Zavodski policajci kontinuirano se obučavaju u primjeni savremenih evropskih zatvorskih pravila. Uz unutrašnje kontrole, ostvarivanje prava i dužnosti pritvorenika u navedenoj ustanovi prate Evropski komitet protiv torture /CPT/, Međunarodni komitet crvenog krsta /MKCK/ i druge međunarodne organizacije koje se bave pitanjima ljudskih prava.

Prema nekim podacima visok porast broja zatvorenika u svijetu doveo je do prenatrpanosti zatvorskih institucija i do ugrožavanja bezbjednosti i zatvorske administracije i zatvoreničke populacije. U nekim zemljama izgradnja novih zatvora je nerentabilna zbog ekonomske situacije i nerealnog rješenja. U takvim okolnostima jedan broj zemalja nastoji da problem riješi putem privatnih zatvora. Takav trend postoji u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Privatizacija je za državu samo odložen problem jer posljednji podaci ekonomskog poslovanja pokazuju da je ušteda države neznatna, a opasnost od iskorišćavanja zatvoreničke radne snage mnogo realnija. No, i pored određene opreznosti, sve je prisutnija tendencija privatizacije zatvora, koja se u budućnosti očekuje u većem obimu.*

Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine je iniciralo i implementiralo projekat izgradnje Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija pritvora i drugih

* U studiji o finansijskom poslovanju zatvorskog sistema u Americi naveden je podatak da država dnevno za osuđenika u privatnim zatvorima izdvaja 30E, a za osuđenika u državnim zatvorima izdvaja 39E. U studiji se iznosi da se za osuđenike u privatnim zatvorima, kroz poreze i druge olakšice, izdvaja približno isto kao i za osuđenike u državnim zatvorima, pa je cijena po osuđeniku gotovo identična.

mjera Bosne i Hercegovine na nivou države koja će ispunjavati evropske standarde za smještaj osuđenih lica, što je posebno značajno ako se uzme u obzir činjenica da postojeće entitetske zavode karakteriše problem prekobrojnosti i neadekvatnih kapaciteta. U novom zatvoru, kapaciteta oko 300 mjesta, biće smješteni osuđenici i pritvorenici Suda Bosne i Hercegovine. Kompleks zatvora prostirati će se na površini od 24.000 metara kvadratnih, a svaka ćelija u kojoj će biti smješten po jedan zatvorenik će biti površine od 12 metara kvadratnih. Izgradnja i funkcionisanje budućeg državnog zatvora u potpunosti je usklađena sa evropskim zatvorskim pravilima i standardima. Realizacijom planiranog projekta Bosna i Hercegovina će dobiti zatvorske kapacitete maksimalne sigurnosti. Ovim će se značajno rasteretiti kapaciteti entitetskih zatvorskih kapaciteta i riješiti će se problem njihove prebukiranosti, što će doprinijeti efikasnijoj resocijalizaciji počinitelaca „lakših“ krivičnih djela.

Zatvorska arhitektura ili dizajniranje zatvora je veoma bitan segment u uspješnom funkcionisanju zatvorskog sistema. Činjenica je da dizajn zatvora ima važnu ulogu u mnogim shvatanjima o korekciji osuđeničkog ponašanja. Prostorni plan i organizacija korektivnih objekata često utječe na izbor određenog načina upravljanja i administriranja. Zbog svega pomenutog, u posljednjim godinama došlo je do značajnih promjena u sferi prostorne organizacije i dizajniranja zatvorskih ustanova. Prema nekim studijama sve veći broj zemalja prilagođava svoje zatvore zahtjevima koncepcije reintegracije osuđenika u društvenu sredinu tako što vrše rekonstrukcije postojećih objekata, a pri izgradnji novih zatvora maksimalno poštuju standarde koje reintegraciona koncepcija zahtijeva.

3. LJUDSKA PRAVA ZATVORENIKA

Posebna pažnja u svim međunarodnim i domaćim aktima posvećuje se poštivanju i zaštiti ljudskih prava zatvorenika, a ograničenja njihovih prava kreću se samo u obimu koji zahtijeva izrečena sankcija. Poznata je činjenica da su se u ranijem periodima u znatnoj mjeri ograničavala i kršila prava zatvorenika. Takvi postupci su višestruko štetni, jer su izazivali nezadovoljstvo među osuđenicima, primoravalo ih na formiranje neformalnih grupa kao prirodan oblik zaštite za samoopstajanje i suprotstavljanje formalnom sistemu. U takvoj dihotomiji odnosa između formalnog i neformalnog sistema uslovljavali su se različiti problemi unutar zatvorskog sistema. Savremena

težnja većine zatvorskih sistema je visok stepen zaštite zatvoreničkih prava i dopuštanje određenoj grupi osuđenika da aktivno učestvuju kreiranju životnog ambijenta u zatvorskim uslovima. Naravno, to zavisi od više faktora, ali je takav pristup u okvirima reintegracione koncepcije dominantan.

Ljudska prava pritvorenika ili zatvorenika garantovana su Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021 i 31/2023) i Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera („Službeni glasnik BiH“, br. 22/2016-prečišćen tekst), a koji je zasnovan na važećim međunarodnim standardima. Dokumenti kojima se regulišu i postavljaju načela i osnove u zatvorskom sistemu između ostalih su: Evropska zatvorska pravila, Minimalna pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa osuđenim osobama, Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama i slično.

Postupanje prema pritvorenicima ili zatvorenicima sa aspekta ljudskih prava podrazumijeva:

- čovječno postupanje i poštovanje ljudskog dostojanstva;
- očuvanje tjelesnog i duševnog zdravlja;
- zabranu podvrgavanja mučenju ili neljudskom ili ponižavajućem tretmanu ili kažnjavanju;
- zabranu diskriminacije zasnovane na etničkoj pripadnosti, rasi, boji kože, polu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu, srodstvu, ekonomskom ili nekom drugom statusu;
- pravo na religiju;
- pravo na informisanje;
- pravo na zdravstvenu zaštitu;
- pravo na odjeću i obuću;
- pravo na pisanje pisma i dopisivanja;
- pravo na upućivanje molbi, žalbi, pritužbi i drugih podnesaka;
- pravo na boravak na otvorenom prostoru;
- pravo na korištenje biblioteke;
- pravo na slobodne aktivnosti (sportske, dramske, itd.);
- pravo radnog angažovanja u skladu sa mogućnostima Zavoda;
- pravo zaštite na radu i osiguranja na radu;

- pravo na naknadu za rad;
- pravo na obrazovanje i organizovanje nastave za opšte i stručno obrazovanje i osposobljavanje;
- pravo na godišnji odmor;
- pravo komuniciranja, prijem posjeta, kao i druga prava u skladu sa Zakonom i podzakonskim propisima.

U nastavku rada osvrnuti ćemo se na godišnji Izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu po pitanju ljudskih prava osoba lišenih slobode.

4. GODIŠNJI IZVJEŠTAJ O REZULTATIMA AKTIVNOSTI INSTITUCIJE OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE ZA 2021. GODINU

U godišnjem Izvještaju o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu, statistički podaci pokazuju da je u toku 2021. godine u Instituciji ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine - Odjelu za praćenje prava lica lišenih slobode zaprimljena 91 žalba, što je u odnosu na 2020. godinu smanjenje za jednu žalbu, od kojih je 26 žalbi registrovano u Sjedištu Institucije u Banjoj Luci, 3 u Područnom uredu Mostar i 62 u Područnom uredu Sarajevo. Iz prethodnih godina preneseno je 88 predmeta, tako da je u Odjelu ukupno bilo u radu 179 predmeta, od kojih je okončano 117. U 2021. godini najveći broj žalbi je registrovan u odnosu na Zavod za izvršenje krivično-pravnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH - 21; Kazneno popravni zavod Zenica - 16; Kazneno-popravni zavod Tuzla - 11; dok je u odnosu na Kazneno-popravni zavod Banja Luka, Kazneno-popravni zavod Bihać, Kazneno-popravni zavod Orašje i Kazneno-popravni zavod Sarajevo registrovano po 5 žalbi; Kazneno-popravni zavod Foča i Kazneno-popravni zavod Mostar po 3 žalbe, te Kazneno-popravni zavod Bijeljina, Kazneno-popravni zavod Busovača, Kazneno-popravni zavod Doboj i Kazneno-popravni zavod Istočno Sarajevo po 2 žalbe (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2022.).

Analiza dostavljenih žalbi pokazuje da se najveći broj odnosio na ostvarivanje adekvatne zdravstvene zaštite u ustanovama u kojima se smještaju lica lišena slobode, uslove smještaja i tretmana, korištenje vanzavodskih

pogodnosti, te ostvarivanje prava na premještaj u drugu ustanovu. U toku 2021. godine izdata je jedna preporuka.

Bosna i Hercegovina još uvijek nije izvršila obavezu uspostave nezavisnog preventivnog mehanizma u skladu s obavezama preuzetim ratifikacijom Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka u čijem članu 3. je propisano: „Svaka država članica uspostaviće, odrediti ili imati jedno ili više tijela na nacionalnom nivou koja vrši posjete radi prevencije torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka. Ratifikacija izvršena, 24.10.2008. godine.“

5. ZAKLJUČAK

Osnovne karakteristike zatvorskog sistema u Bosni i Hercegovini su opredjeljenje za izgradnjom jedinstvenog sistema koji obuhvata sve pritvorske jedinice, zatvore i vaspitno odgojne ustanove čije funkcionisanje organizuje i kontroliše Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. Organizacija sistema bi počivala na savremenim shvatanjima zatvorskog sistema, usklađena sa potrebama sistema. U radu sa zatvorenici neophodni su uz tradicionalne vidove tretmana i savremeni programi postupanja koji se prilagođavaju potrebama određenih kategorija zatvorenika, u kojem su potrebni oblici rada prilagođeni njihovim ličnim svojstvima i potrebama. Implementiranjem projekta izgradnje Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija pritvora i drugih mjera na nivou države će biti primijenjeni evropski standardi za smještaj osuđenih lica.

Ombudsmeni se nadaju da će Bosna i Hercegovina što prije uspostaviti nezavisno tijelo u skladu s odredbama Opcionog protokola, jer svrha Komiteta nije da osuđuje ugovornice već da u duhu saradnje i putem savjeta teži eventualnom poboljšanju zaštite lica lišenih slobode.

LITERATURA

1. Foucault, M., (1975). *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris. str. 45.
2. Garland, D., (1993). *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Chicago: The University of Chicago Press, str. 181-188.
3. Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti institucije Ombudsmena za ljudska prava BiH za 2021.g., 2022. Banja Luka, Institucija Ombudsmena / ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
4. http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/?id=10342
5. <http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/Default.aspx?id=1909>
6. https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Krivicni_zakon_BiH.pdf
7. <https://www.ombudsmen.gov.ba/Download.aspx?id=68&lang=BS>
8. <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/zakon-bosne-i-hercegovine-o-izvršenju-krivicnih-sankcija-pritvora-i-drugih-mjera.html>
9. Knežević, M., 2008. Penologija u socijalnom radu, Pravni fakultet sveučilištva u Zagrebu, Zagreb. str.70-73.
10. Korajlić, N., (2012). Istraživanje krivičnih djela. Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu,
11. Korajlić, N., (2012). Kriminalistička metodika. Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj,
12. Korajlić, N., Šuperina, M., Selimić, M., (2020), Uvod u kriminalistiku, na znanstvenim temeljima suprostavljanja kriminalitetu. Kiseljak: Visoka škola CEPS – Centar za poslovne studije.
13. Šabani, A., (2007). Sociologija zatvoreničkog društva, Socijalna klima zatvora zatvorenog tipa u Zenici u periodu od 1993. do 1997. godine, Sarajevo, Fakultet kriminalističkih nauka, str.19.